

Traducción al ayuujk desde la variante de Tlahuitoltepec

Díaz Gómez, José Guadalupe

2015-03-20

<http://hdl.handle.net/20.500.11777/637>

<http://repositorio.iberopuebla.mx/licencia.pdf>

Fotografía: Tobias Lindman

Mää

ja

měj

ëxpëjtääjk

ISIA

jam

ja

të'ëxyëjktë

Traducción al ayuujk desde la variante de Tlahuitoltepec

José Guadalupe Díaz Gómez

Ku yé yéknajáá'wén ja' yé'è, jam yé'è mää tyunyé jyatyé, mää yéktseénè yéktanè (Díaz, 2006) nayte'n sām yé ayuujkwénmää'ny wyá'any, yé éxpéjken kyéja'pijkpy yé jáa'y yé', tattéjkeyép, ku ja jáa'y tseénè ttané ja tsojken, tjawé ja nay'ejxkappé ja nakyuppéké ja namyépékké, yékjamyétaty yékwéntsé'èké, ku jyaa'aty méti' yékméjpkékkéyép mää tsyéenè tyané, ku jam jaty ja awá'ats'ájtén jéts tméwejt tmékajt ja nyéé' ja tyuu'...jéts ké'm t'ejxt tpáat jotkujk méti' memp kétákp (CEA-UIIA, 2008)

Ku yé wenmää'ny njáakyukka'ant, méti' yé ISIA kyajxpy ja' yé' mää nyawejtséyè ja náajx kájp méet ja éxpéjktáajk, mää ja méj éxpéjpké nyatyaputékkéyè ja kunáajx ja wyején kyajén. Yá'at méj éxpéjktáajk jam yé tsyoo'ntá'áky méet ja Servicios del Pueblo Mixe A. C. (SER A. C.) jamyép ee'pxmakmájkts juméjtéyép ja éxpéjken wénmää'ny méet ja áaw ayuujk tmémay tmétajy. Jam myájk juméjtép, ojts méet nyapikéyè ja Sistema Universitario Jesuita, wénets jate'n ojts ja éxpikyjáa'y yé'awáámukté, jéts t'ejxtét tko'otét ja ayuujk tsenáa'yén, ttanépéktáákétét tii méj éxpéjktáajk mupáat jatya'a tuu'wetsp ayuujkájpeéty. Kyémajtsk juméjt jate'n ojts tkájpáktá'ákté ja jotmay:

Ku y'ity ja ayoo'n jujkyájtén ka'ap éy tsuj ka tsenáa'yén nyaxy, tsep ja néè-tuu' mää tu'uk tu'uk ja náajx-kájp, ka'ap tuknáx pyáaty méti' ja kájp tyajujkyájtép jam ja' pén myéet kyaméet, tékájts'atétsp ja tukméku'uk'ájtén tukjáa'y'ájtén, téékéyatétsp ja ayuujkjáa'y'ájtén, ka'ap ja éxpéjktáajk nyéé'witsy tyuu'witsy yélxon. Patskéjxpts yé ISIA ojts tsyoo'ntá'áky éxkatsp kájp jam 2006.

Majtsk ja éxpéjken yé ISIA ojts wyéxujkjuméjtép tnépéktááké, myétu'uk mää ja kájpén matyáajken yékné'éxpéké méti' kájp métunp, ja mää yéktanépéktáákét ja kumáa'yén wéntséjken méet ja náajx kájp. Jéts xyem myaktáxkjuméjtép tyéktsoo'ntá'áky jatú'uk, ja éxpéjken néjum ja náajx-kájp ja wyején kyajén, ojts yéknéwénmayé ja ta'éxpéjpkajt ku ja éxpéjktáajk tyuu'yé'ety tyuu'páatt méet ja náajx-kájp. Jate'nts jap kyojpktany méti' mépáat yékkutyu'mp ku ja éxpéjken wénmää'ny yé'ejxa'ákt yékpéktá'ákt, ja nawyejts-oowé méet ja kájp, ja náaxwii'nyájtén naywyéntsé'èké, ja éxpéjken ja wején kajén méti yéktseénaapy. Yá'at méj éxpéjktáajk nényapyáájtép méet ja éxpéjken wénmää'nkyojpk méti' tuujnép jájtép mää te'n jam kya'éyè, mää ja tyunkpáaty ja májáa'y ja tsyenáa'yén méti' té yé'ejxné yéktuné, jéts mää ja éxpéjken tmémay tmétajy sutso yékméwejt yékmékajt méeti', máate'n jam kya'éyè (Díaz, 2006).

Ja' yé ISIA tyunpy, jéts ja uná'áktéjk tpaattét t'ejxtét ja méj éxpéjktáajk, tjaak yéktuu'yé'etyét y'éxpéjken, waaném ja ayuujkjáa'ytyé jéts nayte'n ja mé'ayuu'kjáa'y. pats ojts yéknéwénmayé ku ayuujk kájp jééjty yékojt yé éxpéjktáajk, mää mye'entét jyá'áttét ja uná'ákté may áaw may ayuujk. Yé ISIA, awénkujk éxpéjktáajk yé'è, mää nayte'n ojts yéknéwénmayé ku ja uná'ák ka' ta'ayo'otét ja kyaaky ja tyojkx pats yé éxpéjktáajk té tanéppáaty ja kaatyáajk, nayte'n ku ja meeny y'ity kya'ity mupáat wajnjaty tkuju'utyét ja y'éxpéjken u nayte'n tunk kéjxp. Jate'n ja ISIA tja tuny ja tyunk, jéts ja uná'ák ka' yéktuu'tuktét tsyowkéjxp yé éxpéjken, ka'te'n jyájtkné, sām ja Marcela Santiago wyá'any:

Ka'ap éjts ja nteety ntáak meeny kyéjxp xputékké, méjné éjts ja ntáak, ké'm ja iij nyay'atunéyè. Tu'ujts na'ap ja. Namyétpyáájtép éjts, jamé nniikxy tunpé wájkwemp, tu'uk'akuky xyéew apiky ntuny jéts jatú'uk tsuutéké, jate'nts éjts ja nmeeny npáaty méti' ja nké'èk ja nwet, ja npéktá'áky ja nta'éxpéjpkajt ntajuupy, méti' tyim tsyojkép kujkjpuméjt. Jéts ja ntéjk akujuu'ny tu'uk éjts ja fundación xmé'èy putéjken.

Nayte'n yē ɛxpɛjɲkɲpɛ tɲɛmatyā'aktɛ jat'u'uk ja jotmay ku yāā y'ettɛ ISIA, ku ja tyeety tyāāk tɲɛtsoo'ntututɛ, ku wɛntɛkatsy ja ɛxpɛjɲkɛn tyuu'yɛ'ɛy, jɛts aa'ats wɛnkuwojɲpɛp ja ɛxpɛjɲpɛ nayjaayɛts tmɛwɲjy tmɛkejy ja tsyɛnāā'yɛn.

Ja ka'tɛjɲkmukkɛ tsɛnāā'yɛn. Ja unā'āk pɛn ɛxpɛjɲktɛjɲp ISIA, jam tsooyontɛ Veracruz, Nayarit, Chiapas, Puebla jɛts ja wājɲkwɛmpɛt kawɛnāāk kājɲp, ja kukājɲpɛn unā'āk ɛxpɛjɲkpɛtɛ nɛwaaɛnɛtɛ, jɛts tɛki'pxymyājɲkmajtsk kājɲp apiky tsooyontɛ. Maytsɛn ja unā'āk yāā tsyɛɛnɛtɛ ka' mɛɛt ja tyeety tyāāk, sām ja Marcela Santiago wyā'any:

Kuyɛp ojts yāā nminy jam myajtsk jumɛjtɛp, ma-jtsk oojɲnɛm n'ats ɛtsy jam nkājɲkɛjɲp, ku ɛɛts natyɛpoo'kxɛ yɛ ɛxpɛjɲkɛn metunpɛ ɛjts niɲkxy, nayte'n ka' nyɛpɛtsɛmɛ jā'ku tsowɛ ja puɲɲkujuu'nyɛ.

Ku ja tyeety tyāāk tɲɛtsoo'ntu'utɛ. Ku ja ɛxpɛjɲkɲpɛ naty'u'uk jya tsɛɛnɛtɛ, jate'n nyayjāwɛyɛtɛ ku ja myɛku'uktɛjɲk tka'mɛjɲpɛktrā'atɛ pɛnɛ ɛxpɛjɲktɛp, sām ja Marcela Santiago tɲɛkajɲxy:

Jamɛ nɛmakooxk nɛmeka'axtɛ, jɛts nyɛtu'uk tkamɛpɛktɛ ku ɛjts n'ɛxpiky. Jate'n ja tjāwɛtɛ nukoo nyɛkwɛntɛkɛy ja xɛw ja et, pɛ pats jate'n wyā'antɛ ka'ap ja nɛtu'ukɛn tɛ y'ɛxpɛktɛ. Njā'ats ayoojɛp ɛjts ku nkɛ'm mɛku'uk ka' xɛmɛpɛktɛ, jɛts ja wɛnɲjāā'y nɛ'ekɛ xkɲpɛktɛ ɛk xɲutɛkɛtɛ.

Ku wɛntɛkatsy ja ɛxpɛjɲkɛn tyuu'yɛ'ɛy. Yɛ ɛxpɛjɲkɛn ISIA, tɛkājtsyɛn yɛ'ɛ ja may kyājɲp may āāw nyɛwɛnmāā'ny, pats ja ɛxpɛjɲkɛn jate'n tyuu'yɛ'ɛy, jam ja yɛk'ɛxpɛjɲkɲpɛ pɛn jayɛ kājɲkɲjxy tsɛɛnaatyɛp jɛts mɛɛt ja ɛxpɛjɲkɲpɛ tyunɛ jaayɛ, jats ja yɛk'ɛxpɛjɲkɲpɛ pɛn'ats mɛntɛp wɛnp'o'o. Jam ja ɛxpɛjɲkɲpajɲ mɛti' nɛxɛɛpayɛ'ɛy ɛɛ'pxmajɲkmajtsk jɛts jat'u'uk wɛxɲjɲkxy tuktujɲk. Ja Sistema Universitario Jesuita pyɛktakpy ja yɛk'ɛxpɛjɲkɲpɛ jɛts nayte'n ja wɛnɲkɲpɛ ɛxpɛjɲktrāā'jɲk yɛk'amɛtɛy may'ājɲkɛjɲp ja yɛk'ɛxpɛjɲkɲpɛ.

Yɛ ɛxpɛjɲkɛn mɛti' wɛnp'o'o jantsy may ja āāw wɛnmāā'ny tjamɛɛtɛ, jɛts ku jap jyaatu'u'yɛ'ɛy ja ɛjɲɛn koo'wɛn internetjɛtɲpɛy ɛɛ tsyɛppɛ, jaayɛ ka-jaayɛ tyuny yɛ internet, ka'ap jatɲyɛ ja yɛk'ɛxpɛjɲkɲpɛ tyɛkwɛnpɛttɛ ja tunk māā jeexyɛ tɛ tkājɲpxɲutɛkkɛ, jɛts waanɛ ku ja yɛkɛxpɛjɲkɲpɛ jate'n ya'ats a mɛntɛ [jam ya'at 21 mayɛ po'o ja ɛxpɛkɲpɛ tmatyā'kɲpɛtsɛmtɛ].

Ja wɛntɛkatsy kukājɲp juɲkyājɲtɛn. Jap ɛxpɛjɲkɲpajɲjɛtɲpɛy yɛknā'anāmp jap ku yɛ āāw ayuujɲk yɛkɛxpɛkt maktaxkpat. Ku ojts tsooyontā'āky yɛ ISIA, yɛ Ayuuk'āāw ja'yɛ ijty yɛknɛ'ɛxpɛjɲkɲpɛ yɛk'jā'y yɛk'jɛ'ɛtsy. Ku tɛ myayɛ'atɛtsnɛtɛ yɛ ɛxpɛjɲkɲpɛ, tɛ myɛnɛtɛ may kyājɲp may āāw, pats nayte'n tɛ tsooyontā'āky māā yɛknɛ'ɛxpɛkɛt yɛ maykyājɲp āāw wɛnmāā'ny, ja ɛxpɛjɲkɲpɛ pɛn ijty nukoo atsootɛp ja'akɛjɲp ku ja nyāā'jɲ ja kyājɲp ayuuk'ɛtjɛjty ayuujɲkjāā'yɛk ja'atɛ,

kuwānɛts ja tɛ nyay'ɛjɲkɲpɛtɛ kutam wɛnɲk kājɲp wɛnɲk ayuujɲk.

Ku ɛjts ojts njā'aty yāā ISIA, jate'n ɛjts wɛnaty njāwɛ kumɛ namay yɛ ayuujɲktɛ, pats ja ayuujɲk'āāw ja'yɛ yɛktuk'ɛjɲt pɛn ayuujɲktɛ. Tɛts nayte'n nyɛ'awā'atsy ja wɛnɲk ayuuk ja nyɛ'ɛxpɛjɲkɛn ɛjɲɛm ja ombɛyɲts. Njanajāā'wɛp ɛjts ku jaa may'āāw ka'ats wɛnats nmatɛnyɛm sāā yɛkkajɲxy, nayɛ ISIA ɛjts ja tɛ xukmɛwɲjy jɛts n'ɛjɲkajɲpɛn ku nayte'n ja may'āāw xyɛkkājɲp kaxi'ikyɛn wɛnɛ'n atɛm n'ayuujɲk kajɲp'ājtyɛntɛ [Ajeandra Rangel Cuellar, ja ɛxpɛjɲkɛn nyɛ'ɛxpɛjɲkɲpɛ myɛmaktāxk pat].

Ja'ats wɛnkuwojɲpɛp nayjaayɛts tmɛwɲjy tmɛkejy ja tsyɛnāā'yɛn. Tɛkatsy jɛts mɛjɲkɛn yāā ja ɛxpɛjɲkɛn, māā ja jāā'y y'ɛxpɛjɲkmuktɛ maykyājɲp may'āāw, jate'n ja ɛxpɛjɲkɲpajɲ nyɛ'anā'mɛn ku ja kɛ'm kunāā'jɲ āāw ayuujɲk kyatɛkɛ'ɛty, ja nāā'jɲ ja et yɛkwɛntɛs'ɛkɛt, ja kājɲpxɛn matyāā'jɲkɛn ja nāā'jɲ kajɲp nyatyamɛtunɛt, nayte'n māā ja ɛxpɛjɲkɲpɛ yɛktuu'mo'tɛ ku nayte'n ttamɛtu'utɛt ja nyāā'jɲ kyājɲp ja y'ɛxpɛjɲkɛn. Jatɛntɛn ja ɛxpɛjɲkɛn, ja wɛjɛn kajɛn yāā tyuu'yɛ'ɛy māā ja yɛk'ɛxpɛjɲkɲpɛ kyājɲtsɛɛnɛtɛ jɛts ja yɛk'ɛxpɛjɲkɲpɛ mɛti'ats mɛntɛp, ja unā'ājɲk yɛkmɛɛt'ɛxpɛktɛ, yɛkmɛɛttuntɛ, tyuntɛp ja kɛmuuny tyunk, ja kājɲp mɛtunk, ja ijxy jāāw yɛktuny yɛkkajɲxy, wɛxujɲkyāxp jɛpy tsooyontā'āky ja ɛxpɛjɲk jɛts y'apāāttɛ tuktujɲkyāxp koots. Ku ja ɛxpɛjɲkɲpɛ tmɛmajatā'āky yā'at ɛxpɛjɲkɛn, māā tmɛwɛjtɛ tmɛkajɲtɛ ja tsyɛnāā'yɛn, tuk'ɛxpɛjɲkɲpɛ nyapyutɛkkɛyɛtɛ nyapyukɲkajɲpxɛyɛtɛ, māā tɛ yɛktanɛpāaty ku ja yɛk'ɛxpɛjɲkɲpɛ nɛtu'ukjaty tjaakkājɲpxwɛjɲt tkājɲpxɲutɛkɛt ja ɛxpɛjɲkɲpɛ, nayte'npāāt ja kujɛɛn kutɛjɲk māā tyɛjɲk'anuu'kxtɛ kyājɲpxwɲjyɛtɛ,

Kumɛ myɛtu'uk'oojɲk ɛjts ntsɛɛny npɛtsimy, pats may wɛnats nɛkamɛtapyāaty yā'at ɛxpɛjɲkɛn, Sāāte'n ntejɛnt ja ɛxpɛjɲtāā'jɲk?, ja nɛmɛt ɛxpɛjɲkpɛtɛ?, n'ɛjxā'mp ɛjtsɛn ja ɛxpɛjɲktāā'jɲk?, tɛkɛk po'o ɛjts ntāā'nɛy'iiny wɛnɛts yɛ mujɲktāā'jɲk ɛxpɛjɲkɛn ISIA ojts n'ɛjxany. Mɛj ojts nja jāwɛ ku jɛpy jɛts kootsnɛm y'apāātɛ yɛ ɛxpɛjɲkɛn, yɛ wɛnp'o'o'ɛxpɛjɲkɛn. Tyimy jawanjaty ojts nɲkajɲpɛtsm-nɛ, mɛjɲk ojts njajot'aty ja kutɛjɲk māā ntsɛɛnɛ, ja nyɛk'ɛxpɛjɲkɲpɛ mɛjɲk nayte'n ojts xpukājɲpxɛ [Jate'n ja Verónica tɛmatyā'āky, ja' y'ɛxpɲjɲkpy ja kukājɲp kājɲpxɛn matyāā'jɲkɛn, myɛmaktāxkpat].

Yāā ISIA, nɛmakɛ'pxy ja ɛɛ'pxmā'jɲktāxujɲk myatsyoo-muktɛ yɛ ɛxpɛjɲkɲpɛtɛ, nɛkukwa'kxy nyaxy yɛ tɛ'ɛxyɲk yāā y'ɛxpɛktɛ, Ayuujɲkɛt, Dixizɛt, Nuuazavɛt, Ikoosɛt, chinantɛkɛt, Chontalɛt, popolukɛt, tzaltalɛt, nahuɛt jɛts wixarɛkɛtkjāā'ytyɛ. Jap nɛ'ekɛ (39%) ja tɛ'ɛxyɲktɛ, pɛn y'ɛxpɛjɲktɛp ja *kumāā'yɛn wɛntɛjɲkɛn mɛɛt ja nāā'jɲ kājɲp*, jɛts tpāyɛ'ɛy ja *nɛjum ja nāā'jɲ-kājɲp ja uɛjɛn kyajɛn* ja y'ɛxpɛjɲktɛp (36%) jɛts jap (25%) pɛn nyɛ'ɛxpɛjɲkɲtɛp ja *kājɲpxɛn matyāā'jɲkɛn mɛɛtɲp kājɲp*. Yā'at tɛkɛkɛkɛp ɛxpɛjɲkɛn

mějkěn yě jyanatyaputėkėyět ja kunääjx-kukájpx jěts eyět pyäättēt ja jāā'y ja tsyēnāā'yēn. Jěts yěkmėwėnmāā'nyppyäättēt mää ja mėjkájpx ja et ja nāājx wyanjaty, ku ntamē'ějxa'an yě ěxpějčkěn mėēt ja tuntāājk mää ja ěxpikyjāā'y ěxaa tyunētē, may jam tyuntē mää ja tuntāājk mėti' tyunk'ajtēp ja ěxpějčkěn jěts ja nāājx-kām tyunknėpėktāākē.

Yě ISIA tsyějky tnajāāwēt määtunk, tiitunk tsojkėp yāā ayuujk'et, jěts tii tu'uk jatuu'uk tyuntėp pėn tē y'ěxpějck'apāātētē, pats ojts 2010 tyėktiy t'amėtėy mėēt ja ěxpějckpėtsėmpētē tii jaty tyuntėp jěts sāātē'n t'ejxtē tjāwētē yě ěxpějčkěn yāā ISIA. Ku tē yėk'ijxy ja nėky jam 2011 jěts 2012 nėwėxijky maktujt tē tyėk'apāātētē, mää jap nyėkaxi'iky ku e'pxmājky ja tē'ėxyėjk tē t'ěpėktē ja kumāā'yēn jěts ja kájpx matyāājkěn. Ku yėk'a'ejxmuky ja yāā'y ja tē'ėxy ja tuu'nėn, nė'ekē ja tē'ėxyėjk tē tyunkpāāttē (70%), jěts mää tyuntē: ěxpějčkěn tunk (43%), ja kájpkutuunėn (29%), ja kė'mtunk (14%), jěts ja ka'jekymėtunk (14%). Jěts tiijatyēn tyuntėp jam tuntāājkjotp, (60%) ja tē'ėxyėjk yėktunmo'ontē mää yėktamėkuy'ejxtē twėntanēt ja tunk, ěyėp pāājtėpts ja nyėtuny jěts tuktajotkujk'aty ja yėktunpė. Ja yėktunpė, ěy ja tyunpė tjāwētē, puttuu'nėtėpėk, jěts myėtapyattėpėk tsutso t'ejxā'ant ja tyuntāājk.

Ku jatē'n tyėktuu'yē'ėtyē ja tyunk jam mėkājptuntāājk, ja Esperanza del Carmen tnėkajpxy:

Mějky ja tē'ėxyėjk ja tyunk ku ttattėkkē tyėktsoo'ntā'aktē ja kájpkutuunėn. Mějky ějts yě ISIA ntamjēj jāwē pē tēxē njāwē xnēē'mē'ėy tuu'mē'ėy mää ja tē'ėxyėjk ka' jājtknē ja awā'ats'ajtėn tpāāty. Ja'apē ěxpějckpē ějts ojts njāwē xpāāty mää ja tē'ėxyėjk pyāāt'aty takkájpxēt. Ka yě ISIA ja'ayē tyanyē yě nyē'an'amėn meti' y'ěxpějckp ja'ayē mėjnėkyjėtyypy ja nė'ekē tyunpy kyajpxy mėti' yėktsėnaapy kájpx kájpx.

Jatukpiky ja tē'ėxyėjktē pėn ka' tyuntē, ka' tē t'ěxā'ātē ja tyunk jěts tē y'amajtskėnyētē uk tyāāk'ājtnētē.

Bibliografía

- CEA-UIIA (2006). *Modelo educativo* México: Centro de Estudios Ayuuk-Universidad Indígena Intercultural Ayuuk.
- CEA-UIIA (2006). *Hacia dónde vamos. Un diagnóstico de la Región Mixe.* México: Centro de Estudios Ayuuk-Universidad Indígena Intercultural Ayuuk.
- Díaz Barriga, F. (2006). *Enseñanza situada: vínculo entre la escuela y la vida.* México: Mc Graw Hill.
- Rodríguez, J. (2010). *Evaluación diagnóstica del entorno laboral en la región del Bajo Mixe. Determinación de las capacidades y limitaciones de formación profesional en el Instituto Superior Intercultural Ayuuk.* México: Instituto de Investigaciones sobre Desarrollo Sustentable y Equidad Social (IIDSSES) de la Universidad Iberoamericana Ciudad de México, Instituto Superior Intercultural Ayuuk.
- Rodríguez, J., Santiago, A. (2014). *El logro laboral de los egresados del Instituto Superior Intercultural Ayuuk y percepciones de su formación universitaria.* México: Programa de Interculturalidad y Asuntos Indígenas de la Universidad Iberoamericana Ciudad de México, Instituto Superior Intercultural Ayuuk.

Fuentes orales

- Asamblea Universitaria del Instituto Superior Intercultural Ayuuk. 21 de mayo de 2014.
- Alejandrina Rangel Cuellar. Estudiante del cuarto semestre de la licenciatura en Educación Intercultural.
- Esperanza del Carmen González Valentín. Egresada de la licenciatura en Comunicación para el Desarrollo Social.
- Marcela Santiago Antonio. Estudiante del cuarto semestre de la licenciatura en Educación Intercultural.
- Verónica Robles Martínez. Estudiante del cuarto semestre de la licenciatura en Comunicación para el Desarrollo Social.